

Драгана Тодоровић

Докторанд, Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд
gagga57@yahoo.com

УДК: 27-9”03”KLIMENT

ПРИМЉЕНО: 26. 01. 2016.

ОДОБРЕНО: 03. 02. 2016.

Употреба бестијарног материјала у делима Климента Александријског

Сажетак: Све до 5. века у делима Светих Отаца и учитеља Цркве наилазимо на честу употребу природњачке симболике, тзв. бестијарног материјала. Алегоријску употребу ових списа налазимо и у Новом Завету, те су је наследили и Свети Оци. Та алегорија била је веома једноставна и тиме блиска народу. Зато не чуди чињеница да су је Оци користили како би објаснили важне истине хришћанства. Најчешћу употребу бестијарног материјала налазимо код Светог Василија Великог, али помиње се и у делима Климента Римског, Теофила Антиохијског, Григорија Ниског, Кирила Јерусалимског, Јована Златоустог... У овом раду разматра се употреба бестијарног материјала код Климента Александријског.

Поједини зоографски материјал одувек се сматрао хришћанским, као што је то случај са *Физиологом* (Природословом). У тим списима, преко прича о животињама, камењу, биљкама и нестварним бићима, заправо се говори о човеку, јер након њиховог описа, следи алегорија која представља хришћанску поуку човеку. Овај рад помаже да разумемо зашто су рани Оци Цркве, поред многобројне световне литературе, посегли и за овом врстом списа, као и да разумемо њихову идеју да човек може да се подучава и на примеру животиња.

Кључне речи: Климент Александријски, Физиолог, зоографски списи, бестијариј, алегорија

Читајући дела Отаца првих векова, примећујемо да се скоро у сваком делу, мање или више, налази алегоријско тумачење неке од животиња, биљака или камења. Овај опис био је својствен делима које зовемо бестијариј или зоографски материјал.

Бестијарни материјал стваран је по узору и по обрадама дела Аристотела и Елијана.¹ Представљали су неку врсту приручника зоологије. Њихова главна одлика било је симболично тумачење изнетих особина животиња и биљака. Гуревич сматра да су бестијарији износили морално-поучна ту-

¹ Аристотел се интересовао за тајни живот животиња и проучавао понашање оних које је видео, те је износио закључке о њиховом карактеристичном облику живота и унутрашњој организацији. Посебну пажњу посветио је анатомским и физиолошким разликама. Он се није бавио њиховим односом и сличностима са људима, а још мање тиме да су то створења Божја која су, поред осталог, човеку дата на поуку.

мачења природних појава.² Ипак, симбол није служио само за тумачење природних појава. Ова дела откривала су схватања тадашњег народа и њихов однос према природи. Идеја која заузима централно место свакако је вера да свет није настао сам од себе и сам по себи не може постојати; свет је дело неког вишег бића – он је творац и промислитељ. Говорећи о делу *Физиолои*, Драгојловић заправо даје неке опште карактеристике целокупног зоолошког материјала. „Зоолошки материјал, који улази у *Физиолои*, припада оној врсти псеудо-научних књига о природи које су у 1. и 2. веку наше ере доживеле необичан процват. Њихова је специфичност, не узимајући у обзир њихов заједнички парадоксеографски правац, да обухвате целу природу с обзиром на мистична или медицинска својства која леже у њој. Друга њихова карактеристика је да се покаже магијска сила у свим стварима и појавама кроз утицај симпатије и антипатије. *Физиолои* са својим причама о једнорогу, птици феникс, мирмиколлеону и другим фантастичним и нереалним животињама показује своје оријентално порекло. У *Физиолои*у налазе се не само грчки и јеврејски него и индијски, арапски, персијски, етиопски, египатски а можда и старословенски елементи. Очигледно, највећи део ових прича је из оријенталне псеудо-научне књижевности. Дела овакве врсте према перипатетичару Хермипу била су превеђена око 200 –те године у Александрији на грчки. Тешко је наћи неки принцип којег се писац држао при избору и распореду материјала. Може се поставити и питање да ли је и најсрећнији избор животиња, биљака и камења према намени који је писац имао на уму. Начин излагања природњачког материјала карактерише смелост и наивност.“³ Аутори ове врсте списа поседовали су велику посматрачку способност, као и дар да своја запажања пренесу другима.

Поједини бестијарији одувек су сматрани хришћанским, као што је то случај са *Физиолоом*.⁴ Био је веома популаран у првим вековима хришћанства. Можемо само претпоставити могуће разлоге његове популарности:

- 1) овакав облик књижевног дела био је погодан за проповед;
- 2) коришћен је стил који је разумљив широј читалачкој публици; коришћена је једноставна алегорија, блиска народу, што је Оцима Цркве било важно због жирења и приближавања хришћанског учења
- 3) бестијарији су превазилазили општу слику материјалног света, обогаћивали га новим значењем – духовним;
- 4) вера у Бога чинила је темељ погледа на материјални свет.

² Види Гуревич, А., *Катееорије средњовековне културе*, Матица Српска, Нови Сад, 1994, стр. 87.

³ Драгојловић, Д., *Физиолои у Срба*, докторски рад, Београд, 1968, стр.13.

⁴ Једна редакција *Физиолои*а чак се приписује Светом Василију Великом.

Не зна се поуздано да ли су први бестијарији садржали само опис животиња, биљака и нестварних бића, без изражавања моралне поуке. До данас није сачуван ни један рукопис без симболичког тумачења.⁵ Чак и да је било тако, Оци Цркве дали су им хришћански садржај. Бестијарији су постали приручници који у првом делу садрже опис неке животиње, а након тога следи духовно-морално тумачење. Неретко, ово тумачење поткрепљено је библијским цитатима. Дакле, бестијарном материјалу темељ постаје хришћански морал. Тако је литература паганска по облику постала хришћанска по свом садржају. Описи животиња који се ту налазе заправо приказују да премудрост Божја обухвата целокупну творевину; Његова премудрост није резервисана само за човека, већ и за животиње и биљке. „Видљиви свет само је слика небеског света а односи међу живим бићима садрже поуку о духовним односима. Животиње које се у овим делима помињу заправо су слике Христа, човека, анђела, ђавола, Цркве...“⁶

Давање духовне димензије видљивим стварима (творевини) чинило се лакше уз помоћ алегорије. Првим хришћанима употреба алегорије уопште није била страна. Од кога год да је Црква преузела алегорију (Грка или из оријенталних народа) она ју је прилагодила својим потребама. Алегорија је коришћена као начин преношења јеванђељских порука и вечних истина хришћанства. Већ смо рекли да је она давала духовну димензију видљивим стварима и повезивала духовне доживљаје и створену природу. Писци су покушали да повежу ове две димензије, али и њихов заједнички извор – Бога. „Зато је за Свете Оце, поред Светог Писма, учитељица била и природа, а учитељ сам Господ Исус Христос.“⁷ Тако употребу природњачке симболике срећемо у делима Климента Римског, Оригена, Теофила Антиохијског, Григорија Ниског, Кирила Јерусалимског, Василија Великог, Јована Златоустог... Климент Римски објашњавао је Васкрсење помоћу птице феникс; Теофило Антиохијски причу о дијаманту. Кирило Јерусалимски користи пример лава да објасни Христову неизменљиву суштину,⁸ а змију да објасни значење крштења и потребу духовног преображаја. Што се тиче Василија Великог не може се набројати колико животиња користи у описима. Постоји оправдана сумња да би сам Василије могао бити аутор *Физиолога* или бар једне верзије.⁹

Нико не оспорава да су Свети Оци користили симболику животиња, нарочито у својим беседама. Једино се не зна да ли та симболика потиче

⁵ Откриће најстаријег рукописа помогло би нам да знамо поуздано да ли је првобитно текст садржао моралне поуке или не.

⁶ Тодоровић, Д., *Однос свештоошачке катихезе и књижевне мисли у Византији*, магистарски рад, Београд, 2010., стр.101.

⁷ *Исјо*, 134.

⁸ Види Кирило Јерусалимски, *Катихезе*, Хришћанска мисао, Београд, 2001, 10. Огласитељска поука.

⁹ Види Тодоровић, 101-131.

из *Физиологиа* или неког другог бестијарног материјала. Неко природњачко дело свакако је било у оптицају. Много чешће ову употребу налазимо код Отаца 4. века, али постоје трагови коришћења бестијарног материјала и код Отаца и учитеља Цркве од 1. до 3. века. Међу њима је и Климент Александријски.

Не само Климент, већ читава александријска школа усвојила је алегоријско тумачење, верујући да она истовремено и скрива и открива. Постоје различита тумачења зашто је Климент Александријски прибегао баш алегорији. У Климентово време било је сасвим нормално користити алегорију.¹⁰ Ненад Ристовић¹¹ наводи да је Климент коришћењем алегорије желео да сачува Стари Завет од радикалних критичара. Хришћанима је тумачење Светог Писма веома важан аспект, јер се на њима темеље богословска учења.¹² Овакав начин изражавања помагао му је да сакрије одређене идеје од оних за које је сматрао да нису достојни да их упознају. То је вероватно тачно, али није једини разлог због којег Климент посеже за алегоријом. Символично изражавање, баш као и код других хришћана, представља његов покушај да покаже све сложене и скривене односе између идеја и појава; да разјасни сложену природу стварности, затим истину, али и ограниченост људског разума.

Сам Климент наводи да је идеја алегорије да штити и чува знање од незналица. Такође сматра да истина заслужује сасвим посебан однос према њој, па је алегорија један од начина да се та истина сакрије од оних који је не поштују. Сваки „мудрац“ требало би да познаје симболички језик, а само „истински гностик“ може препознати значење скривено иза таквог изражавања.

Климент није учинио исто што и Свети Василије Велики,¹³ али је испоставио правила зоографског материјала: опис животиње – морална поука – и, по могућству, ослањање на Свето Писмо. Климентова морална поука се протеже нешто дуже него што је то уобичајено.

У једном примеру сличност са зоографским списима је очигледна. У другој књизи *Педагога*, десета глава, Климент бележи: „Погледајте како премудри Мојсије симболично одбацује бесплодно сејање. Каже: Не једи зеца нити хијену. Он не жели да човек узима њихова својства, нити да ужива у истој похотљивости. Споменуте животиње преко мере желе парење. Каже се да зец годишње добива још један отвор, има толико отвора колико и година. Зато забрана да се једе зец заправо показује одбацивање ‘педерастичке’. Хијена се наизменично сваке године мења из мушког у жен-

¹⁰ Реакција против оваквог начина тумачења јавила се тек у 4. и 5. веку.

¹¹ Ристовић, Н., *Стирохришћански класицизам*, Чигоја, Београд, 2005., стр. 30.

¹² Многе јереси настале су због погрешног тумачења Светог Писма.

¹³ Василије у *Шећидневу* користи исти распоред описа и моралне поуке као у *Физиологију*.

ско. Тиме се сведочи да онај ко се уздржава од једења хијениног меса не треба одавати блуду.¹⁴

Нешто краћа, али несумњиво иста мисао стоји у *Физиолоју*: „Хијена је час мушко, час женско, и зато је нечиста. Зато и ти, човече, чувај се да не будеш сличан хијени.“¹⁵

Климент се није задржао да једном објашњењу. Он наставља: „Никако се не сме веровати да хијена мења природу и никако да она истовремено има оба пола, мушки и женски уд, како су неки претпоставили. Смишљали су хемафродите и трећу природу, између мушког и женског, андрогину нову природу.“¹⁶

Такође, у оквиру исте теме, даје и детаљнији опис зеца: „Опет Мојсије забрањује једење зечетине. Зец се пари у свако време. Наваљује на згрчену женку отрага. Она је скотна месечно, и пре него што је родила; пари се и око ти. Чим се окоти одмах се пари са дио којим (случајним) зецом. Није јој довољан један пар. И узима је опет док још доји. Она има рачвасту материцу.“¹⁷

Као што видимо, Климент је, у овом случају, покушао да искористи зоографски материјал и алегорију како би премостио тешко објашњење шта је противно Богу, тј. шта је противприродни блуд.

Климент је ово питање потегао у расправи о циљу и сврси брака, и о чему треба размишљати у вези рађања деце. У читавом поглављу Климент сврху брака види најпре у рађању деце: „Женидба је, дакле, прво према закону здруживање мужа и жене за стварање и рађање законите деце.“¹⁸ Слични описи могу се наћи и у *Πεγαίῳ*.

Поред поуке онима који су ступили у хришћанску заједницу, Климент је морао да се изјасни о питању брака, јер је достојанство женидбе било

¹⁴ „Ορατε γουν, ο πανσοφος Μωυσης οπως ποτε συμβολικως την ακαρπον αποκρουεται σποραν. Ουκ εδεσα, λεγων, τον λαγων, ουδε την υαιναν. Ου βουλεται της ποιότητος αυτων μεταλαμβανειν τον ανθρωπον, ουδε μην της ισης ασελγειας απογευσασθαι. Κατακωρος γαρ τοι περι τας μιξεις τα ζωα ταυτα επτοηνται. Και τον μεν λαγων κατ' ετος πλεονεκτειν φασι την αφοδευσιν, εις αριθμους οиς βεβιωκεν ετεσιν ισχωατα τρυπας. Ταυτη ара την κωλυσιν της εδωδης του λαγω παιδεραστιας εμγαιωειν αποτροπην. Την δε υαιναν εωαλλαζ αμειβειν το απεν εις το θηλυ παρ' ετος εκαστον. Αινιττεσθαι δε, μη χριην επι μοιχειας ορμαν τον της υαινης απερχομενον.“ - Clement, pr. Migne, *Pedagogos*, str. 497.

¹⁵ *Физиолој*.

¹⁶ „Ουκουν ουδε την, υαιναν μεταβαλλειν την φυσιν πιστευτεον ποτε ουδε γαρ αιοδια εχει το αυτο ζων αμα αμφη αρρενος και θηλειс, καθος υπειληφασι τιwes, εрмаφрудитους τερατοлогουντες, και τριτην ταυτην μεταζυ θηλειας και αρρεντος, ανδρογυνον καινωτομουντες φυσιν.“ - Clement, pr. Migne, *Pedagogos*, стр. 500.

¹⁷ Παλιν ο Μωυσης και τον λαγων εσθειν απαγορευει. Οχευει γαρ πασαν την ωραν ο λαγως. Και επιβαινει, συγκαθεσθεισης της θηλειας, κατοπιν επιων. Εστι ναρ οπισθοβατικον. Κυει δε κατα μηνα, και επικυισκεται, οχευεται δε και тиктеи. Текоуса δε, ευθус, οχευεται υφ ου οω τυχη λαγωου. Ου γαρ ενι αρκειται γαμω. Και συλλαμβαωει παλιν, επι θηλαζομενη. Εχει γαρ την υστεραν δικροαν. - исто, 504.

¹⁸ Климент Александријски, *Сїромаше*, 2,23.

уздрмано у животу Цркве током другог века. Нападано је, како примећује Кос, од стране многих јеретика. На првом месту ту су енкратити (уздржљиви) и маркионити. Исто примећује и Ларше и бележи: „У тим сектама, које су скоро све биле везане за гностички покрет, једни су осуђивали брак као неспојив са хришћанским животом, било заветујући се на целибат (ученици Василидови, енкратити), било хвалећи потпуно уздржање (монтанисти) или раздвајање супружника, док су други одобравали разврат (следбеници Елифанија и Карпократа, следбеници Продикови, маркионити, антитакти). Иако се често позива на поштовање закона, Климент тај закон не доживљава као пропис, већ као правило које је Логос утиснуо у природу и разум, те се тако не може за њега рећи да је законик у правом смислу те речи.“¹⁹

Такође, Ларше је лепо приметио да по Клименту, задовољство које постоји у полним односима можемо сматрати законитим само ако се има у виду рађање детета, те да они који се тога не придржавају заправо не поштују природну функцију човека, назначење дарованих им полних органа, као ни природну компламентарност полова.²⁰ Зато Климент не одобрава било какво „неплодно полно сједнињавање“, укључујући и хомосексуализам. Климентова дефиниција брака је јасна: „Γαμος δε η παιδοποιος ορεξις“²¹ („Брак је жудња за рађањем деце.). Свако спајање које за сврху нема рађање деце, за Климента је „παρανομος και η παραλογος.“²² На примеру хијене видимо да Климент јасно разликује шта је по природи а шта по слободној вољи. Природа није узрок блуда и перверзије, као што ни страст није природа. Страст само може нарушити природу. Неприродне везе омогућавају да човек нашкоди себи.

Увођењем алегорије и употребом тада популарног зоолошког материјала Климент је успео да изнесе хришћански став о браку, осуду хомосексуалних односа и свих врста блуда. Истовремено, то му је помогло да докаже како је, по промислу Божјем, у природи све сврсисходно. И човек је неодвојив од те природе. Упознавањем земаљског света човек заправо открива други, виши.. Природа, и све у њој, могу нам бити добар учитељ. Баш као и касније код Светог Василија Великог,²³ циљ ових примера које Климент наводи јесте подучавање, усавршавање у вечном а не у пролазном.

¹⁹ Ларше, За једну етику рађања, интернет издање, стр. 4.

²⁰ Види Ларше, 2.

²¹ Климент, *истјо*, 512.

²² *истјо*, 512.

²³ „Ја, опет, имам само један циљ – а то је да из ових примера изграђујем Цркву. Нека обуздају страсти они који су разуздани и нека се поучавају на примерима копнених и морских животиња.“ – Свети Василије Велики, Шестоднев, 196.

Климентова употреба зоографског материјала такође сведочи о његовом позитивном ставу према грчкој и оријенталној култури и употреби световне литературе.

Литература

- Аверинцев, С., *Симболика раној средњеј века*, Отачник, 2009.
- Афонасин Е.В., «*Строматы*» Климента Александрийског, Предисловие к книге: Климент Александрийский. Строматы. Книги 1–3. СПб., 2003.
- Бычков В.В. *Эстетические взгляды Климента Александрийского*, Вестник древней истории. – М., 1977.
- Браун, П., „*Сенка Божијеј љривиђења – Климентј Александријски*“ часопис Каленић, година XXXII, број 1 (199), 2012.
- Varner, J., *Rano hrišćanstvo i grčka paideja*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Василије Велики, *Шесћоднев*, Беседа, Нови Сад, 2001.
- Гуревич, А., *Кашћорије средњовековне културе*, Матица српска, Нови Сад, 1994.
- Драгојловић, Д., *Физиолој у Срба*, докторски рад, Београд, 1968.
- Кирило Јерусалимски, *Кашћехезе*, Хришћанска мисао, Београд, 2001.
- Климент Александријски, *Светиња брака*, прев. Ј. Облина, Светигора, Цетиње, 1998.
- Kliment Aleksandrijski, *Odgojitelj*, Krscanska Sadasnjost, Zagreb, Split, 2006.
- Kos, S., *Kristova obnova ženidbe u spisima Klementa Aleksandrijskog*, casopis Obnovljeni život, 4, 2001, internet izdanje, www.hrcak.hr
- Larše, Ž.K., *Put, istina, život: ogledi iz pravoslavne duhovnosti i teologije*, Niš, 2003.
- Larše, Ž.K., *За једну ешику рађања*, интернет издање.
- Lilla, C.L.S., *Clement of Alexandria: A Study in Christian Platonism and Gnosticism*. Oxford University Press. 1971.
- Malaty, F.T.Y., *Lectures in Patrology: book 1, Before Origen*, Coptic Theological College, Sydney, 1995.
- Migne, J.P. *Patrologia Graeca*, tomos 8, Kliment Aleksandrijski, Atina, 2000.
- Мијатов, М., *Оци и учииељи цркве III века: анћолоија, Климентј Александријски*, Београд-Србиње, 2007.
- Ристовић, Н., *Старохришћански класицизам*, Чигоја, Београд, 2005.
- Тодоровић, Д., *Однос светћооћачке кашћехезе и књижевне мисли у Визанћији*, магистарски рад, Београд, 2010.
- Физиолој, прев. Трифновић Ђ., Пожаревац, 1973.
- Šagi-Bunić, T., *Povijest kršćanske literature*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.

The use of bestial material in Clement of Alexandria's work

Summary: Until the 5th century we can witness frequent use of naturalistic symbolic, the so-called bestial material, in the writings of the saint Fathers and teachers of the Church. The allegorical use of these documents can be found in the New Testament, so that the saint Fathers inherited it. That kind of allegory was very simple and thus very close to the people. Therefore it is not strange that the saint Fathers used it to explain same important truths of Christianity. It was Vasil the Great who used this bestial material most frequently, but it also can be found in the document of Clement in Rome, Theophilo of Antioch, Gregory of Nyssa, Ciril of Jerusalem, John Chrisostom... This paper is dealing with the use of bestial material by Clement of Alexandria. Certain zoographic material has always been considered Christian, as is the case with Physiology. These documents tell a story about a man, in general by providing a story about animals, stones, plants and imaginary creatures. Once their description is provided an allegory follows and it represents a Christian moral about man. This paper helps us understand why the early Fathers of the Church used this kind of material, beside various other sources. It also helps us understand their idea that man can be taught on the basis of an example featuring animals.

Key words: Clement of Alexandria, Physiology, zoographic material, bestial material, allegory